

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Рада по вивченню продуктивних сил України

Л.В. Страшинська

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧИХ
РИНКІВ У МЕЖАХ СВІТОВОЇ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ
СИСТЕМИ**

Під ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина

Київ – 2007

УДК 338.439.5
С 83

Страшинська Л.В. Основні тенденції розвитку продовольчих ринків у межах світової агропродовольчої системи / Під ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 47 с.

У виданні досліджено та узагальнено основні тенденції функціонування сучасних продовольчих ринків через призму розвитку світової агропродовольчої системи в цілому з її проблемами та суперечностями, оцінено основні важелі впливу на кон'юнктуру світових ринків продовольства та визначено стратегічні пріоритети їх перспективного розвитку. Значна увага приділена проблемам загострення міжнародної конкуренції, а також посилення ролі транснаціональних корпорацій у межах світової агропродовольчої системи.

Видання призначене для фахівців з проблем розвитку продовольчих ринків, науковців з економічних спеціальностей, студентів вищих навчальних закладів.

The publication examine and summarize the main trends of modern functioning of food markets in the light of the global agro-food system as a whole, with its problems and contradictions, evaluate the main leverage on the world market of food and set strategic priorities of their future development. Considerable attention is paid to the problems of acute international competition and the role of transnational corporations within the global agro-food system.

The publication is intended for professionals on the development of food markets, scholars in economic fields, students in universities.

Рецензенти:

Пелішенко В.П. – Київський економічний інститут менеджменту, завідуючий кафедрою маркетингу, д.е.н., проф.

Федорищева А.М. – Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, головний науковий співробітник, д.е.н., проф.

Рекомендовано до друку вченою радою Ради по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України (протокол № 3 від 28 лютого 2007 р.)

1. Формування та функціонування світової агропродовольчої системи: перспективні напрямки і суперечності

Серед основних і взаємопов'язаних глобальних сучасних проблем особливе місце займає продовольча, оскільки від наявності та якості продуктів харчування в першу чергу залежить фізичне існування і здоров'я мільярдів людей.

Забезпеченість людства продуктами харчування завжди було не тільки головною умовою його існування, але й найбільш важливим фактором соціальної стабільності в окремих країнах і світовому співтоваристві в цілому. Адже ще в першій половині ХХ ст. у більшості країн світу пріоритетні позиції займав аграрний сектор, стан якого і в теперішній час значною мірою визначає місце держави на світовій арені.

Протягом останніх десятиліть в аграрному секторі основною рушійною силою і результатом розвитку продуктивних сил усіх країн стало формування світової агропродовольчої системи, що відбувається в результаті інтенсифікації міжнародної кооперації і поділу праці, взаємодії та глобалізації національних товарних систем у сфері виробництва та продажу продовольства. Її матеріальну основу становлять багатогалузеві продовольчі комплекси (ПК), що зазвичай охоплюють три функціональні сфери: виробництво засобів виробництва; сільське господарство, що виробляє продовольчу сировину; переробку та збут сільськогосподарської сировини і продовольства.

У світовій агропродовольчій системі умовно виділяють дві основні групи країн, що відрізняються соціально-економічним характером і рівнем економічного, в тому числі продовольчого, потенціалу. Перша група – це

розвинені країни, середньодушовий рівень ВВП яких становить майже 30 тис. дол. США, де проживає близько 20 % населення світу; друга – країни, що розвиваються, із середньодушовим розміром ВВП 3 тис. дол. США і населенням більше як 80 %. До неї входять також країни з перехідною економікою і такі, економіка яких до недавнього часу вважалась перехідною (7 % населення світу) при середньодушовому рівні ВВП у 5 країнах Східної і Центральної Європи близько 6 тис. дол. і у країнах колишнього Радянського Союзу – близько 3 тис. дол. США [22, С.47].

Посилення взаємодії національних економік цих груп країн, з одного боку, сприяє зростанню ефективності та рівня продовольчого забезпечення населення всього світу. З іншого боку – зростаюча взаємозалежність все більш численних та різномірних країн допомагає періодичному загостренню різних проблем їх розвитку.

В цілому ж формування САПС не тільки не усуває, але й певною мірою сприяє посиленню нерівномірності розвитку національних продовольчих систем, оскільки конкуренція і поділ праці виносяться на глобальний рівень, де провідною ланкою є розвинені країни, оскільки для їхнього ПК зовнішньоекономічні ринки стають основним або провідним фактором економічного зростання. При цьому зовнішньоекономічна діяльність ПК розвинених держав ще більше замикається всередині цієї групи країн. Їх науково-виробничий і споживчий потенціал, а також висока захищеність інвестицій сприяє розширенню та поглибленню взаємних зв'язків. Це відображається у поглибленні спеціалізації та кооперування у виробництві продовольства, ресурсів для його виробництва, взаємному посиленні переливання капіталів і технологій.

Прискорення економічного розвитку країн, що розвиваються, перетворює їх у більш активну, хоча значно залежну від розвинених держав, ланку світової агро-продовольчої системи. В той же час ця двостороння залежність прискорює всі аспекти розвитку глобальної продовольчої системи. Країни, що розвиваються, прагнуть подолати своє відставання у виробництві і споживанні

продовольства, прискорюють розвиток економічних, в тому числі продовольчих систем. Це призводить не тільки до зростання імпорту продовольства, але й імпорту ресурсів, технологій і капіталів, необхідних для розвитку національних продовольчих систем.

Країни, що розвиваються, перетворюються у найбільш перспективну сферу зовнішньоекономічної діяльності для галузей і сфер господарства розвинених держав, пов'язаних з виробництвом і реалізацією продовольства, зважаючи на очікуване до 2050 р. збільшення всього населення від 8,9 до 10,0 млрд., у тому числі в країнах, що розвиваються, – до 7,5–8,4 млрд., або до 84 % населення світу [4, С.51].

Якщо протягом 1950–1960 рр. розвинені держави прагнули в основному до розширення експорту продовольства у країни, що розвиваються (в тому числі переважно на основі гуманітарної допомоги, що базувалась на субсидіях з боку держав), то на теперішній час їх основна зовнішньоекономічна стратегія спрямована на максимально можливе прискорення зростання загальноекономічного і продовольчого потенціалу цих країн. Це пояснюється тим, що розвинені держави зацікавлені у пом'якшенні соціальних, політичних та воєнних конфліктів, спричинених голодом та недоїданням, що дестабілізують політичну та воєнну ситуацію в усьому світі. Тому в екстремальних ситуаціях розвинені країни активно застосовують гуманітарну продовольчу допомогу як на основі міждержавних угод, так і через міжнародні організації (ФАО, МВФ, МБ та ін.).

Країнам з перехідною економікою або тим, економіка яких до недавнього часу вважалась перехідною (виключаючи Китай), належить досить незначне місце у світовій продовольчій системі, проте їх роль в окремих регіонах і на окремих ринках досить істотна. У своїх взаємозв'язках зі світовою продовольчою системою вони стикаються в основному з тими ж проблемами, що й країни, які розвиваються. До їх загальних проблем відносяться: низька ефективність економіки, включаючи продовольчу систему; висока залежність від імпорту продовольства, ресурсів для його виробництва, іноземного капіталу

і кредитів; протекціонізм по відношенню до вітчизняних товаровиробників; недосконалість або відсутність елементів ринкового механізму; недоліки державних методів регулювання.

Сьогодні у межах світової агропродовольчої системи функціонують такі основні види сільськогосподарського виробництва:

– індустріальне, що характеризується орієнтацією на вирощування великих урожаїв монокультур чи розведення конкретних видів свійських тварин для продажу, яке розповсюджене у промислово розвинених країнах;

– плантаційне, що спеціалізується на вирощуванні тропічних культур, таких як банани, кава, какао, переважно для продажу в розвинені країни;

– дрібнотоварне, коли традиційно забезпечуються потреби власне фермера, а надлишки продаються на ринку, що характерно для сільських районів країн, які розвиваються, де зосереджена половина населення світу.

Серед означених видів сільськогосподарського виробництва домінуюче місце належить індустріальному сільському господарству, стрімкий розвиток якого протягом останніх десятиліть пов'язаний із широким застосуванням досягнень науково-технічного прогресу.

Ефективними елементами агротехніки ХХ ст. та найважливішими факторами впровадження індустріальних технологій у землеробстві, що сприяли розвитку світової агропродовольчої системи, стали зрошення та хімізація. На теперішній час у світі майже 40 % продовольства виробляється на 17 % орних зрошуваних земель. Позитивний вплив цього фактора найбільш суттєво позначився на покращенні харчування жителів двох найбільш багатонаселених країн – Індії та Китаю, обсяги зрошуваних земель яких становлять відповідно 50,1 та 49,8 млн. га, або 29 і 52 % від загальної кількості оранки.

Великого значення надають іригації як фактору зростання виробництва продовольства більшість густонаселених країн. Зокрема, у Пакистані наразі зрошується 17,2 млн. га оранки, або 80 % її загальної площі, в Індонезії та Туреччині – понад 15 % оброблюваних земель, у Мексиці і Таїланді – більше як 20, а в Ірані – близько 40 %. У США частка зрошуваних земель становить не

більше як 11 % усієї площі оранки, проте вони дають понад 37 % загального обсягу сільськогосподарської продукції [4, С.53].

У майбутньому ефективність зрошення здебільшого залежатиме від наявності відповідних водних ресурсів, а саме прісної води, яка містить мінімальний запас солей. Адже орні землі, отримуючи багаторічне зрошення, часто втрачають від засолення свої якості та природну родючість. Крім того, рівень артезіанських вод у зонах стабільно зрошуваного землеробства щорічно знижується, а їх запаси скорочуються. Це може призвести як до виводу з обігу найбільш родючих орних земель, так і зменшення виробництва продукції при дефіциті води.

Другу половину ХХ ст. стали називати ерою хімізації завдяки використанню мінеральних добрив та пестицидів. Світове споживання мінеральних добрив тільки за 40 років (1951–1990 рр.) збільшилось у десять разів – з 14 до 140 млн. т. Розвинені країни, користуючись цим важливим елементом агротехніки, змогли досягти збільшення врожайності від хімізації на 30 %.

Найбільш значним прикладом подібного ефекту стала КНР, де всього за десять років аграрної перебудови (1975–1984 рр.) при практично тих же розмірах ріллі використання мінеральних туків збільшилось із 6 до 19 млн. т у діючій речовині, або в 3,2 раза. Це дозволило збільшити виробництво зерна до 365 млн. т, забезпечивши абсолютну прибавку у 120 млн. т [4, С.52].

Багато країн змогли частково вирішити проблему харчування за рахунок хімізації. Проте одночасно виявилось, що застосування великих доз мінеральних добрив та пестицидів, особливо в країнах з високою культурою землеробства, призводить до забруднення землі, води, повітря і, що найбільш серйозно, продовольства. Це негативно позначається на здоров'ї людей, що отримують продукти з “хімічною начинкою”. Причому багато країн, що через економічні труднощі не використовують хімікати, тим не менше стають їх споживачами, отримуючи хімічні речовини разом з імпортованою сільськогосподарською продукцією та продовольством.

Практика світового сільськогосподарського виробництва свідчить, що надмірне використання мінеральних добрив і отрутохімікатів (зокрема, з 1983 по 1998 рр. споживання пестицидів у Західній Європі збільшилось майже у два рази, а у Північній Америці – навіть більше) призводить до руйнації поживного шару ґрунту (гумусу) та омертвіння землі, в якій гине значна кількість корисних мікроорганізмів. Зокрема, за розрахунками фахівців, в агросфері США 99 % усіх використовуваних хімікатів не досягає тих організмів, на які вони були спрямовані [12, С.23].

Мінеральні добрива стимулюють зростання не тільки сільськогосподарських культур, але й бур'янів, які виробляють імунітет до гербіцидів, що змушує збільшувати їх кількість та розробляти нові, сильніші препарати. Практично всі отрутохімікати, що використовуються для боротьби зі шкідниками сільського господарства, наносять велику шкоду здоров'ю людей, отруюючи оброблені ними продукти.

У тваринництві застосовуються такі сильно діючі речовини, як гормони зростання і антибіотики, що повністю не виводяться з організму тварин і переходять у продукти. Споживаючи їх, людина набуває імунітет до антибіотиків і хворіючи може повністю або частково позбутися можливості ефективного лікування. Збільшення використання отрутохімікатів, гормонів та антибіотиків забруднює навколишнє середовище, що значно посилює загрозу надходження небезпечних речовин в організм людини через їжу, воду, а іноді й повітря (при обприскуванні рослин отрутохімікатами).

Суттєвим фактором технологічних зрушень, що відкрив необмежені можливості зростання виробництва продовольства в САПС, став стрімкий розвиток біотехнології, а саме одного з трьох основних її напрямів – генної інженерії (зміна генотипа рослин і тварин на основі рекомбінації ДНК), що призвів до виникнення генетично модифікованого продовольства.

Використовуючи різні методи, ця галузь науки досягає отримання нових сортів і різновидів сільськогосподарських культур і порід тварин з бажаними для людей властивостями. Практично вийшовши за межі й обмеження

традиційної селекційної науки, вона досягає підвищення врожайності зернових і вмісту корисних речовин, прискорення вегетації і термінів дозрівання, зростання стійкості до хвороб і несприятливих кліматичних умов, толерантності до гербіцидів і пестицидів (щоб при хімічній обробці гинули тільки бур'яни), забезпечує вироблення рослинами власних пестицидів для боротьби з бур'янами.

На цьому шляху досягнуто значних успіхів. Зокрема, створено так званий золотий рис, який, на відміну від звичайного, бідного на життєво важливі мікроелементи, містив украй важливі для здоров'я людини речовини, такі, як бета каротин, що попереджує виникнення сліпоты в дітей. Проте широке розповсюдження результатів таких досліджень виявилось обмеженим через досить суттєві перешкоди, пов'язані з тим, що майже кожне досягнення в цій галузі належить великим транснаціональним корпораціям, а саме "Дау", "Дюпон", "Новартис", "Монсанто" та ін., які не бажають втрачати свої доходи.

Один з парадоксів розвитку сучасної агропродовольчої системи полягає в тому, що генетично модифіковані культури отримали найбільше розповсюдження не в країнах, що розвиваються і де проживає більшість населення, а в розвинених державах, де права інтелектуальної власності реально захищені.

Згідно з оцінками, генетично модифікованими культурами у світі засіяно близько 100 млн. акрів (40 млн. га), з яких 70 млн. припадає на США. Генетичного втручання раніше за інших зазнали такі важливі для сучасної технологічної цивілізації культури, як кукурудза та соя.

На теперішній час найбільшого розповсюдження ГМП досягло у США, де понад половину врожаю соєвих бобів і одну третину кукурудзи становлять генетично модифіковані різновиди. Ними зайнято більше як 60 млн. акрів орних земель. Вони входять до складу 60–70 % розфасованих товарів і використовуються для виготовлення легких закусок, рослинних жирів, прохолоджувальних напоїв і багатьох інших продуктів. Поряд із зерновими культурами генетична модифікація все більше охоплює бавовну, льон, цикорій,

картоплю, папайю, гарбузи, кабачки, цукрові буряки, редиску та помідори. Завершуються роботи із створення ГМ полуниці, яблук і навіть грецьких горіхів. Поки що такі продукти становлять відносно невелику частину загального виробництва, наприклад на ГМ картоплю припадає менше ніж 5 % її загального збору, гарбузів – до 10 %, проте впровадження генетично змінених продуктів відбувається з неминучістю природно-історичного процесу [11, С.57].

Таким чином, людство отримало доступ до досить потужного важеля впливу на природу, наслідки якого не завжди можливо передбачити. Адже сьогодні важко навіть визначити, чи є такий вплив однозначно позитивним, а питання про те, наскільки нейтральним чи небезпечним для здоров'я людей є використання генетично зміненого продовольства, й досі залишається відкритим.

У практиці світового сільського господарства відомі випадки, коли кукурудза, наділена властивістю вбивати шкідливих комах, знищила в зоні її розповсюдження цінний різновид метеликів. А близькі до генетично змінених культур бур'яни виявились спроможними опилуватись їх пилком і набувати стійкість до гербіцидів.

Деякі генетично змінені продукти здатні вбивати мікроорганізми незалежно від того, як їх життєдіяльність позначається на людському організмі. В результаті корисні мікроби можуть загинути, поступившись місцем більш стійким хвороботворним бактеріям, що може призвести до численних захворювань.

Використання генетично змінених продуктів сприяє також прискоренню еволюції мікроорганізмів, що може спричинити виникнення їх нових різновидів, нечутливих до впливу ліків та імунного захисту. Генетична зміна продуктів може спровокувати розгортання еволюційного ланцюга мікроорганізмів, що несе реальну загрозу проникнення в організм людини сторонніх та хвороботворних вірусів і генів, що ними переносяться.

Дослідження харчових продуктів бакалейно-гастрономічних відділів супермаркетів, проведені Інститутом споживчої політики у США, показали, що

генетично змінені інгредієнти входили до складу всіх продуктів, які аналізувались – від дитячого харчування до гамбургерів "Мак Дональдса". Причому продовольчі компанії не інформують споживачів або надають україн обмежену інформацію про виробництво і реалізацію таких товарів.

Питання про використання ГМ продуктів призвів до значного розколу світового співтовариства: США, Китай і більшість країн, що розвиваються підтримують використання генетично зміненого продовольства; Бразилія, Індія Кенія висувають певні заперечення, наполягаючи на гарантіях безпеки споживання; більшість європейських країн зайняла очікувальну позицію, обмежуючи надходження таких продуктів на свої ринки.

Негативне відношення країн Західної Європи до генетично модифікованих продуктів, які в Європі називають "їжею Франкенштейна", обумовлене наявністю протягом останніх років серії харчових катаклізмів – від шкідливих штучних кормових добавок і тари до масового "коров'ячого сказу". Внаслідок цього в багатьох країнах виробництво ГМП заборонене. Більшість країн оголосила обов'язковим маркування товару, що містять ГМП, якщо частка останніх перевищує 1 % .

Таким чином, високий рівень застосування мінеральних добрив, отрутохімікатів, антибіотиків, гормонів, а також споживання генетично модифікованого продовольства, іноді навіть без згоди споживачів, поряд із загрозою незворотнього погіршення зовнішнього середовища призвів до зовні малопомітної, проте глибокої технологічної і соціально-економічної кризи конвенціонального землеробства – способу виробництва більшості продовольства світу. Саме криза конвенціонального землеробства стала головною причиною виникнення і розвитку в межах САПС концепції оновленої агрокультури – органічного землеробства.

Спонукаючим мотивом до виникнення органічного землеробства стало не тільки прискорення науково-технічного, технологічного й економічного розвитку, але й існуюча у світі глибока соціальна диференціація. Саме заможні верстви населення створили попит на органічне землеробство, яке було значно

(іноді у 2–3 рази) дорожчим, ніж звичайні продукти харчування, що постачалися конвенціональним сільським господарством. У міру вдосконалення нової агротехніки різниця в ціні поступово зменшується і на теперішній час становить від 20 до 40 %, що збільшує попит на таку продукцію [12, С.24].

Органічне землеробство – це технологічні зрушення, модифікація розвитку продуктивних сил сільського господарства в умовах глобалізації і посилення диференціації суспільства. Полярізація в доходах призводить до поляризації споживання продовольства, коли одна частина населення споживає високоякісні продукти органічного землеробства, а інша – відносно дешеві сільськогосподарські товари масового виробництва. Виникнення елітарного землеробства стало проявом і реакцією техногенної, ринкової цивілізації на нею ж спричинену технологічну і соціальну кризу.

Органічне землеробство переслідує двоїсту мету – забезпечити ринок продовольством, корисним для споживачів, і зберегти від забруднення і погіршення умов виробництва та життя в сільській місцевості. Національна рада органічних стандартів США визначає органічне землеробство як систему екологічно безпечного ведення сільського господарства, що сприяє розвитку і підтримці біорізноманіття, біологічних циклів і біологічно активного ґрунту. Вона базується на мінімальному використанні зовнішніх по відношенню до сільського господарства засобів виробництва і на такій його практиці, яка відновлює, зберігає і підтримує екологічну гармонію. Продукція вирощується і перероблюється без використання генної інженерії, синтетичних або штучних добрив, пестицидів, гербіцидів, протигрибкових препаратів, регуляторів зростання, антибіотиків, консервантів, барвників, певних домішок, хімічного покриття чи радіації.

Поняття органічне відображає той факт, що основним компонентом, який використовується у виробництві, є органічні речовини, живі організми або їх продукти. Саме ці принципи до початку індустріальної ери були базовими для сільського господарства.

Головним засобом підвищення врожайності в органічному землеробстві стало використання живої природи, її власних життєвих сил з урахуванням умов і особливостей кожного господарства. Використовуються компости на базі екскрементів тварин, інколи оранка без обернення пласту, суворе дотримання сівозмін, включаючи бобові культури для збагачення ґрунту азотом, використання у боротьбі зі шкідниками їх природних ворогів.

У багатьох випадках нешаблонне сільськогосподарське виробництво вимагає значно більших витрат виробництва, ніж конвенціональне. Проте це компенсується вищими цінами на продукцію, що робить органічне землеробство для багатьох фермерів досить прибутковим.

У невеликих кількостях органічні продукти харчування з'явилися ще у 20-ті роки минулого століття. З того часу їх виробництво збільшується і протягом останніх десятиліть річні темпи їх приросту становили 25–30 %. Проте загальні обсяги такої продукції все ще відносно невисокі і дорівнюють 1–2 % світового збуту продовольства. В деяких розвинених країнах продукти органічного землеробства вже становлять вагомую частину загального сільськогосподарського виробництва (в Австрії, зокрема, 10 %, Швейцарії – 7,8 %). У США тільки 0,3 % всіх сільськогосподарських угідь сертифіковані під органічне виробництво, в той час як в Євросоюзі цей показник дорівнює 3,2 %, Австралії – 2,3 %. Проте в США ринок збуту органічних продуктів швидко розширюється: починаючи з 1990 рр. приріст виручки від їх продажу перевищує 20 % [27, С.103].

За прогнозами, у 2008 р. обсяги продажу екологічно чистого продовольства досягнуть \$35–37 млрд. при тенденції прискореного розширення земель під цю продукцію. На теперішній час найбільша частка земель, задіяна під органічне виробництво, становить: в Австрії – 11,3 %, Італії – 7,94, Фінляндії – 6,6, Данії – 6,51, Швеції – 6,3, Чехії – 5,09 % (табл. 1).

Подібно конвенціональному органічне землеробство, особливо у промислово розвинених країнах, поступово консолідується, складається в єдину систему виробництва, маркетингу, стандартів, консультативних організацій і фірм. У світовому сільському господарстві його частка стала настільки істотною, що

питання можливості витіснити конвенціональне сільське господарство вже вивчається фахівцями світу.

Таблиця 1

Органічне землеробство в європейських країнах у 2005 р.*

Країна	Площа земель під органічним виробництвом, га	Частка земель, задіяних під органічне виробництво, %	Кількість органічних господарств	Середня площа земель одного органічного господарства, га
Італія	1230000	7,94	56440	21,8
Великобританія	679631	3,96	3981	170,7
Німеччина	632165	3,7	14703	43,0
Швеція	193611	6,3	3589	53,9
Іспанія	485079	1,66	15608	31,1
Франція	419750	1,4	10364	40,5
Австрія	285500	11,3	18292	15,6
Чехія	218114	5,09	654	333,5
Данія	174600	6,51	3525	49,5
Україна	164449	0,4	31	5304,8
Фінляндія	147943	6,6	4983	29,7
Угорщина	105000	1,8	1040	101,0
Португалія	70857	1,8	917	77,3
Голландія	38000	1,94	1528	24,9
Греція	31118	0,6	6680	4,7
Ірландія	30070	0,68	997	30,2
Бельгія	22410	1,61	694	32,3
Люксембург	2141	1,71	48	44,6
Словаків	58706	2,4	82	715,9
Польща	44886	0,3	1787	25,1
Естонія	20141	2,0	369	54,6
Латвія	20000	0,79	225	88,9
Литва	6769	0,19	430	15,7
Словенія	5280	0,67	883	6,0

* Складено за даними організації The World of Organic Agriculture.

Урожайність органічного сільського господарства в більшості випадків при схожих умовах дещо нижча, ніж у конвенціональному. Проте дослідження, проведені у США, Канаді й Австралії, показують відсутність одностайності: в одних випадках органіка демонструє зниження на 10–20 %, в інших – збільшення в тій же пропорції. В Європі в цілому врожайність в органічних системах складає в середньому 60-80 % від їх конвенціональних аналогів. Відмічається, що в Північній Європі внутрішній попит можна задовольнити методами органічного землеробства, але продовольство стане більш дорогим. Особливо органіка прогресує в сфері вирощування фруктів та овочів, а також виробництва молочної продукції, зерна, хліба, кондитерських і м'ясних виробів.

Досить різкий супротив викликав розвиток органічного виробництва з боку промислових корпорацій, що вироблюють мінеральні добрива, отрутохімікати, гормони зростання, антибіотики та ін. Вони використовували всі можливі заходи для дискредитації цього напряму сільського господарства. Проте об'єктивні фактори зростання і розвитку органічного землеробства у світі примушують їх змінювати стратегію своєї поведінки. Тому протягом останніх років агроіндустріальні корпорації намагаються інтегрувати органіків у свою систему виробництва і збуту, освоїти переробку і продаж органічних продуктів і вироблення специфічних засобів виробництва для цього напряму агрокультури.

Спонукальним чинником функціонування САПС стало міжнаціональне переливання капіталу, що, з одного боку, сприяє розвитку світової агропромислової системи, укріплюючи її національні ланки, з іншого – посилює суперечності й проблеми її розвитку.

Вивезення капіталу обумовлює нестійкість виробництва, торгівлі, цін у світовій агропродовольчій системі. Цьому сприяє, зокрема, різноманіття форм вивезення капіталу, передусім зростання іноземних інвестицій і кредитних запозичень, а також фінансової оренди, передавання “ноу-хау”, формування міжнародних альянсів і партнерств, посилення інтернаціоналізації в діяльності банків, що використовують фінансові ресурси багатьох держав. Проте різко зростаючі протягом останніх 20–ти років потоки капіталів у вигляді прямих чи

портфельних інвестицій приховують у собі певну загрозу для національних економік окремих країн, оскільки можуть зникнути з держави так же швидко, як і з'явитися.

Транснаціональний капітал в силу об'єктивних закономірностей розвитку прагне до розширення в першу чергу свого економічного, але все більш очевидно також політичного впливу. Це обумовлює ситуацію двовладдя і динамічної рівноваги, що складається між транснаціональним капіталом, з одного боку, і національними державами – з іншого. Протиборство цих основних сил носить діалектичний характер і приймає різні форми – від прямого протистояння до досить конструктивного і взаємовигідного співробітництва. Транснаціональний капітал у своєму русі і розвитку, орієнтуючись виключно на власну вигоду і вільне переливання, може призводити до глибоких криз або ставати головною утворюючою силою, що гарантує розвиток науково-технічного прогресу.

У випадках, коли інтереси транснаціонального капіталу об'єктивно збігаються з інтересами певних національних держав в аграрній сфері, він може забезпечити їм значні або навіть вирішальні переваги в міжкраїнній економічній конкуренції.

Найважливішим напрямом розвитку національних продовольчих систем залишається міжнародна торгівля як продовольством (сільськогосподарською сировиною і продовольчими товарами), так і ресурсами для його виробництва, що використовуються у всіх сферах національних ПК. Торгівля продовольством займає важливе місце у світовій торгівлі товарами, хоча її питома вага поступово скорочується і нині становить приблизно 12,8 % світового експорту порівняно з 15,5 % у 1990 р. і 35 % у 1995 р. [21, С.27] Глобалізація продовольчої системи виявляється передусім у більш швидкому розширенні світової продовольчої торгівлі відносно зростання виробництва продовольства.

Протягом останніх десятиліть найгострішою проблемою у міжнародній торгівлі продовольством був вибір між вільною торгівлею і протекціонізмом. Під вільною торгівлею зазвичай розуміють політику мінімального державного

втручання у зовнішню торгівлю, що розвивається на основі вільних ринкових сил попиту і пропозиції, а під протекціонізмом – державну політику захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання тарифних і нетарифних засобів торгової політики.

Найбільш активно політику протекціонізму проводили країни ЄС, які намагалися створити єдиний внутрішній ринок на основі єдиного для країн Співдружності мінімального рівня цін шляхом субсидювання окремих виробників; захисту внутрішнього ринку за допомогою високих мит; надання експортних субсидій для вивезення надлишків порівняно дорогих видів продуктів. У цілому така політика спрямовувалась і на підвищення рівня загальної самозабезпеченості країн ЄС.

У США продовольча система з самого початку розвивалася як єдине ціле на основі рівноважних ринкових цін та максимального використання переваг регіонального поділу праці. До методів прямого тарифного протекціонізму там вдавалися рідше, в основному стосовно найменш ефективних галузей сільського господарства країни (виробництво цукру, молока та ін.). Більше використовувались нетарифні методи обмеження та регулювання імпорту продовольства (вимоги до стандартів, квоти, ліцензії, субсидії, демпінг та ін.).

На початку 90-х років ступінь державної підтримки сільського господарства (частка державного фінансування фермерських доходів) становив у США 22 %, в середньому у розвинених країнах – 25–30, країнах ЄС – 32, Японії – 72 %. У цілому так званий коефіцієнт протекціонізму (відношення національних цін до світових), який при протекціоністській політиці перевищує 1 за відповідний період у США становив 1,15 (середньосвітовий рівень – 1,19), країнах ЄС – 1,7 [22, С.50].

Країни ЄС та США розрізнялись і за рівнем та методами державної підтримки експорту продовольства, що також перешкоджало лібералізації міжнародної торгівлі. Експортні субсидії країн ЄС як частина їх загальної аграрної політики у багато разів перевищували державні прями експортні субсидії США, що досягли свого максимуму на кінець 60-х років. Субсидії

надавалися на основі “Закону 480”, які потім були замінені кредитами імпортерам американського продовольства (що не було прямим субсидіюванням експорту). Для непрямого субсидіювання експорту частково використовувались також продовольчі запаси товарно-кредитної корпорації (ТКК), що накопичувались упродовж кредитування державою заставних операцій.

Загострення проблем експорту продовольства у 1997–1999 рр. знову змушувало використовувати попередні та шукати нові методи державної підтримки експорту, оскільки прийняті світовою спільнотою заходи щодо лібералізації міжнародної торгівлі значно ускладнили цю підтримку. В тому ж напрямі діяло різке погіршення в кінці 90-х років фінансово-економічного стану продовольчих комплексів розвинених країн.

На кінець 90-х років запаси продовольства значно зросли, що вимагало від країн ЄС збільшити експорт, передусім зернових (особливо пшениці) та яловичини. Це суперечило їх зобов'язанням перед СОТ з обмеження експортних субсидій, оскільки накопичені запаси, які передбачалися до вивезення, були створені на основі державних закупівель за більш високими цінами загального аграрного ринку країн ЄС. Крім того, зниження світових цін часто потребувало збільшення і прямих експортних субсидій для вивезення накопичених запасів. Все це обумовлювало позицію країн ЄС щодо запобігання подальшого зниження рівня експортних субсидій.

Іншу позицію по відношенню до лібералізації і протекціонізму в міжнародній торгівлі продовольством займають США. Незважаючи на зростаючі труднощі експорту продовольства та його особливого значення для країни, уряд виступає за повну ліквідацію експортних субсидій. Це пояснюється тим, що, по-перше, у США таких субсидій практично немає (крім експорту пшениці), і, по-друге, в умовах різкого падіння світових цін витрати на субсидії перевищать виручку від збільшення експорту. Останнє, крім того, призведе лише до загострення неефективної конкуренції, подальшого зниження цін, необхідності пошуку додаткових ринків збуту, якщо конкуренти вживатимуть контрзаходи. США виступають проти пропозицій кількох країн обмежити

надання державних кредитів імпортерам продовольства, а також гарантій при наданні самими експортерами кредитів своїм імпортерам.

У той же час з приводу міжнародних правил регламентації торгівлі продовольством і у США існують протиріччя між окремими сегментами продовольчого комплексу. Так, зокрема, експортери виступають проти будь-яких обмежень імпорту, проте представники цукрової та молочної галузей, що користуються заходами захисту від більш дешевої продукції з інших країн, негативно ставляться до проведення такої політики.

Протиріччя, пов'язані з регламентацією міжнародної торгівлі продовольством, ступенем допустимого протекціонізму імпорту та субсидіювання експорту, обумовлені і технічними причинами. Зокрема, виникають труднощі з перерахунком нетарифних обмежень імпорту в тарифні, а також зіставлення основних методів встановлення імпорتنих тарифів – на основі вартісних коефіцієнтів, співвідношення тарифів і фізичного обсягу імпорту та шляхом комбінації цих двох методів.

Значно загострились останнім часом суперечності навколо угоди про поступове скорочення прямого субсидіювання сільськогосподарських виробників. Певним чином воно порушує тенденцію лібералізації торгівлі продовольством і створення рівних умов для конкуренції різних країн і виробників.

Зокрема, країни ЄС прагнуть обґрунтувати своє право на більш високий рівень субсидіювання сільського господарства. США виступають проти позиції ЄС, що пов'язано з більшою ефективністю їх продовольчої системи, меншою питомою вагою сільського господарства у ВВП і загальної зайнятості по відношенню до країн ЄС. Крім того, США намагаються змінити метод прямого субсидіювання і перейти до системи так званих збутових позик або кредитів. Проте, оскільки ця система не пов'язана з обмеженнями виробництва, то і вона суперечить принципам міжнародної торгівлі. Зазначені протиріччя загострили дискусії з найважливіших проблем міжнародного регулювання перспективного розвитку САПС.

Розширення світової торгівлі базується і на її зростанні різними засобами виробництва для сільського господарства, а також несільськогосподарських сфер національних ПК. Це відображає поглиблення міжнародної спеціалізації і кооперування в розвинених ланках світової продовольчої системи і більш зрілий розвиток національних продовольчих систем у країнах, що розвиваються.

2. Основні тенденції розвитку світових продовольчих ринків

Продовольчі ринки забезпечують найважливіші життєво необхідні потреби людини, що визначає їх центральне місце в ринковій системі. Зростання населення призвело до чотирикратного збільшення світового попиту на продовольство за останні 50 років. Проте експерти Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) наголошують, що світове сільське господарство спроможне забезпечити попит на харчові продукти навіть при очікуваному в найближчі 20 років щорічному збільшенні населення планети на 80 млн. чоловік [16, С.19].

Світовий досвід розвитку країн свідчить, що платоспроможний попит на продовольство безмежний: при досягненні високих фізіологічних норм споживання вдосконалення відбувається шляхом включення в господарський обіг все нових видів продуктів, розширення і поглиблення асортименту, підвищення "зручності" продовольства (за рахунок економії часу в домашньому господарстві), покращення дизайну та упаковки, а також виходу на ринок товарів, що займають проміжне місце між продуктами харчування і медичними препаратами. В результаті витрати на продовольство продовжують зростати, хоча їх частка в загальних витратах поступово скорочується.

Безпосередньо сільським господарством у світі зайнято приблизно 1,1 млрд. чоловік, причому тільки 20 млн. припадає на розвинені країни, які домінують на світових ринках. Їх частка становить 66 % світового виробництва продовольства, 67 – експорту, 64 % – імпорту продуктів харчування. Розвинені

країни експортують 75 % зерна і 80 % – м'яса. Населення цих країн витрачає на продовольство 12–15 % доходів, країн, що розвиваються, – приблизно 50, а найбільш бідних, зокрема Танзанії, – 70 % [16, С.19].

Аналіз розвитку продовольчих ринків наявно свідчить про тенденції зниження протягом останніх років світових цін на зернові культури. Так, ціни на пшеницю і кукурудзу знизились більше ніж на 30 %.

Проте середньосвітові темпи зростання виробництва зерна в цілому становили 3,59 %, продовольчого зерна (рис і пшениця) – 4,12, м'яса й овочів – відповідно 5,9 і 6,6 %. При цьому спостерігається чітка системна переорієнтація на збільшення обсягів виробництва свинини і м'яса птиці. На світовому рівні виробництво свинини зросло з 24,7 до 100,9 млн. т, або більше ніж у 4 рази, а м'яса птиці – відповідно з майже 9 до 78,5 млн. т, або більше ніж у 8,7 разів, при середньорічних темпах приросту на 6,99 і 17,68 %.

Аналіз цих показників по країнах з різним рівнем розвитку показав, що середньорічні темпи приросту виробництва продовольчого зерна в розвинених країнах становили 2,31 %, м'яса – 2,1 та овочів – 1,69 % проти 5,45; 2,52 і 11,69 % у країнах, що розвиваються. При цьому в останніх найшвидшими темпами зростало виробництво свинини і птиці – в 14 і майже у 20 разів відповідно. Тобто в цих країнах відбулися системні зрушення у співвідношенні виробництва різних видів м'яса на користь тих галузей, що здатні швидко нарощувати обсяги виробництва при одночасному здешевленні продукції [2, С.145].

Але на фоні зовнішньо позитивних змін загальних обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у світі та його регіонах показовою є величина виробництва конкретного виду продукції на душу населення, який відображає за часом зрушення у продовольчій безпеці (табл.2).

Наведені дані наочно свідчать про те, що протягом останніх років людству вдалося значно збільшити виробництво на душу населення таких видів продукції АПК, як зерно, м'ясо, овочі й цукор – відповідно на 74,6; 18,01; 65,5 і 7,6 кг. Зменшено виробництво коренеплодів і молока, що зумовлено

цілеспрямованою політикою розвинених країн, через перенасичення їхніх ринків цими продуктами і, навпаки, зниженням виробництва у країнах Східної Європи й на терені колишнього СРСР внаслідок негараздів при трансформації сільського господарства. В усіх інших регіонах планети, де розташовані країни, що розвиваються, величина цих показників, а також усіх інших, змінилася в бік зростання.

Таблиця 2

Виробництво продукції сільського господарства на душу населення, кг

Регіон	Рік	Зернові разом	М'ясо	Корене- плоди	Молоко	Овочі	Цукор
Світ, усього	1961	284,7	23,15	147,9	111,75	71,9	21,0
	2004	359,3	41,16	113,5	98,16	137,4	28,6
Розвинені країни, разом	1961	489,9	52,48	254,8	282,08	100,7	27,9
	2004	745,5	81,83	137,4	264,95	129,8	46,4
ЄС – 15	1961	287,3	50,27	241,4	320,37	110,3	27,5
	2004	598,2	95,79	126,8	328,16	152,9	59,0
Північна Америка (зона NAFTA)	1961	869,8	91,69	77,2	327,3	97,0	27,4
	2004	1357,0	148,94	81,7	293,39	128,1	59,5
Східна Європа	1961	521,4	48,7	581,7	255,5	123,3	40,4
	2004	870,3	66,6	190,7	249,7	143,1	37,0
Колишній СРСР	1961	545,2	39,9	293,4	287,2	84,7	29,1
	2004	546,9	33,1	263,7	239,3	126,7	14,9
Країни, що розвиваються, разом	1961	188,7	9,46	97,8	32,09	53,7	17,9
	2004	256,1	30,29	107,1	53,58	139,4	23,8
Африка, разом	1961	162,9	13,69	168,9	38,71	47,5	9,5
	2004	150,1	13,98	216,9	35,26	60,2	11,6
Країни Африки, що розвиваються	1961	148,6	12,3	178,9	31,7	47,2	6,4
	2004	143,4	12,5	227,0	34,0	60,6	9,0
Азія, разом	1961	193,6	5,32	79,4	25,13	65,5	10,3
	2004	271,4	28,25	79,5	52,27	165,0	17,0
Країни Азії, що розвиваються	1961	192,6	5,17	77,3	25,12	62,9	10,7
	2004	276,4	28,33	80,8	48,85	167,8	17,3

У цілому в країнах, що розвиваються, виробництво зерна на душу населення зросло на 67,4 кг, м'яса – на 20,83, коренеплодів – на 9,3, молока – на 21,49, овочів – на 85,7 і цукру – на 5,9 кг.

Значною проблемою виробленої сільськогосподарської і продовольчої продукції на всіх етапах її руху від виробника до споживача залишається питання її втрат. На теперішній час важливість і складність цієї проблеми підтверджує досвід АПК США, який вважається одним з найбільш збалансованих та розвинених, високотехнологічно і технічно оснащених АПК світу, проте який теж вирізняється значними втратами. Так, за оцінками експертів, розмір середньорічних втрат продовольства в США становить: по зернових продуктах – 6,4 млн. т, молочних – 10,4, м'ясних та рибних продуктах – 3,5 млн. т. Щорічно в країні обсяги втрат становлять близько 7 млн. т овочів, 5 – фруктів, 3 млн. т – олії та жирів. У цілому за рік втрати продовольства в США досягають величини, еквівалентної кількості продуктів, яка необхідна для харчування 50 млн. людей [4, С.54].

За прогнозами ОЕСР, на найближчі 20 років у найбільш розвинених країнах відбудуться зміни в структурі споживання та якості продуктів харчування. На перше місце у світовому експорті вийдуть США, Австралія і Нова Зеландія, потіснивши країни ЄС. Низка країн, що розвиваються, у Східній Азії і Східній Європі перетворяться в нето-імпортерів сільськогосподарських продуктів і, як наслідок, у великих країн-виробників з'являться нові ринки збуту.

В результаті послаблення протекціоністських заходів країни ОЕСР будуть постійно збільшувати імпорт, що може змусити їх провести структурну перебудову свого сільського господарства. До 2020 р. країни, що розвиваються, зможуть збільшити свою частку у виробництві зерна з 55 до 59 %, м'яса – з 54 до 61 %. Середньодушкове споживання зерна збільшиться на 33 %, а м'яса – майже в 2 рази. Проте для забезпечення попиту їм необхідно буде імпортувати 200 млн. т зерна і 7 млн. т м'яса [3, С.75].

Серед факторів, що ускладнюватиме виробництво продовольства, буде відсутність або недостатня розробка у більшості країн стратегії аграрного розвитку, спеціальних сільськогосподарських програм та механізмів їх реалізації.

Основною характерною ознакою сучасних ринків, у тому числі продовольчих, є посилення впливу процесів глобалізації на їх функціонування.

Слід зазначити, що головною сферою глобалізації є міжнародна економічна система (світова економіка), тобто глобальні виробництво, обмін і споживання, що здійснюються підприємствами в національних економіках і на світовому ринку. На кінець XX ст. міжнародна економічна система перетворилася на складну структуру, що нараховувала близько 200 політичних одиниць, у тому числі 186 держав. Усі вони тією чи іншою мірою беруть участь у виробництві сукупного продукту і намагаються будувати і регулювати свої національні ринки відповідно до світового.

Відбувається формування єдиних загальносвітових ринків, неподільних за своєю суттю. Відомі приклади розділення ринків або були вкрай недовговічними по відношенню до терміну життя домінуючого товару, або базувались на об'єктивних перешкодах, що ускладнювали доступ частині конкурентів до певних принципово важливих сегментів ринків. Проте всілякі пригноблення конкурентів підривають ринок, звужуючи і збіднюючи його, збільшують ступінь монополізації, скорочують ринки збуту продукції переможця, що призводить таким чином до загального гальмування розвитку.

Безпосереднім проявом процесів глобалізації є загострення міжнародної конкуренції. Конкуренція і розширення ринків спричинять поглиблення спеціалізації та міжнародного поділу праці, що стимулюють, у свою чергу, зростання виробництва не тільки на національному, але й світовому рівні. Виграють від цього безпосередні споживачі, що отримують товари вищої якості за зниженими цінами. Як відмічав Дж. Сорос : "Весь розвиток людства, в тому числі в галузі економіки, визначається сьогодні і буде визначатися у найближчі десятиліття досягненням нового якісного рівня зразу двома фундаментальними

процесами: розвитком нових технологій, в першу чергу інформаційних, і швидкою глобалізацією конкуренції" [20, С.25].

Наступним проявом глобалізації є економія на масштабах виробництва, що потенційно може призвести до скорочення витрат і зниження цін, а відповідно і сталого економічного зростання ринків.

Крім того, глобалізація обумовлює підвищення продуктивності праці в результаті раціоналізації виробництва на глобальному рівні та розповсюдження передової технології, а також конкурентного тиску на користь безперервного впровадження інновацій у світовому масштабі.

Найсуттєвіші прояви глобалізації пов'язані з вигодами від торгівлі на взаємовигідній основі, що задовольняє всі сторони, якими можуть бути окремі особи, фірми та інші організації, країни, торговельні союзи і навіть цілі континенти.

Найважливіша тенденція розвитку сучасних продовольчих ринків виражається у лібералізації, що полягає в поступовому послабленні і знятті міжкраїнних і міжрегіональних торговельних бар'єрів. Лібералізація підтримується розвиненими країнами, що мають на продовольчих ринках значний експортний потенціал. Проте зняття торговельних бар'єрів, сприятливе для більшості споживачів продовольства, може йти врозріз з інтересами деяких аграрних і агропромислових підприємств і галузей окремих країн світу. Тому лібералізація продовольчих ринків зустрічає певний опір. Зокрема, міжнародні угоди по сільському господарству дають можливість великим фермерам з Європи та Північної Америки продавати у країни, що розвиваються, свої субсидовані зернові, олійні та інші продукти за більш низькими цінами. Подібна "цінова експансія" призводить до того, що продукція місцевих товаровиробників стає неконкурентоспроможною, відбувається скорочення обсягів виробництва продовольства і чисельності сільських товаровиробників і в кінцевому випадку знижується рівень продовольчої безпеки країни.

Останнім часом відбувається міжкраїнна інтеграція ринків, яка являє собою тенденцію організації міждержавних блоків, усередині яких усунені або значно

пом'якшені обмеження торгівлі. Інтеграційні об'єднання на рівні країн найчастіше проходять кілька форм, що змінюють одна одну:

- зони вільної торгівлі, в яких знижені або скасовані мита на всі чи певні групи товарів;

- митний союз, який характеризується єдиною митною політикою по відношенню до третіх країн;

- загальний ринок, що передбачає лібералізацію міждержавних ринків товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Всі ці ринки стають єдиними для країн загального ринку та інше.

Найбільш впливовими інтеграційними утвореннями є: ЄС, що пройшов усі етапи об'єднання і тепер стоїть на шляху до єдиної конфедеративної держави, та Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), між якими посилюється конкурентна боротьба за переміщення центру економічного панування. В цілому інтеграційні утворення, що успішно розвиваються (ЄС, НАФТА, АТЕК, АСЕАН, МЕРКОСУР та ін.), охоплюють понад 60 держав. На кінець ХХ ст. на ці країни припадало приблизно $\frac{3}{4}$ світового ВВП та світової торгівлі.

На теперішній час роботу в напрямі практичної лібералізації світової торгівлі очолює заснована у 1995 році Світова організація торгівлі (СОТ), яка стала правонаступницею діючої з 1947 року Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), що контролює понад 93 % загальносвітового торговельного обігу, зважаючи на те, що решта – 7 % – контролюють в основному держави – кандидати на вступ до цієї організації [24, С.108].

СОТ знаходиться в центрі багатосторонньої міжнародної торговельної системи і являє собою організаційний міждержавний механізм, головним завданням якого є створення бази для подальших переговорів у галузі міжнародної торгівлі товарами і послугами. В широкому розумінні СОТ можна визначити як сукупність міжнародних правил, яких країни мусять дотримуватись у торговельних відносинах між собою. Ці правила спрямовані на те, щоб всебічно сприяти відкритій і ліберальній торгівлі. СОТ відіграє роль як

форуму для переговорів, так і арбітра у врегулюванні торговельних суперечок між країнами-членами.

За більше ніж 50 років існування система ГАТТ/СОТ довела свою ефективність і досягла значного прогресу в лібералізації міжнародної торгівлі шляхом низки міжнародних переговорів, відомих під назвою раунди багатосторонніх торговельних переговорів. Передостанній, восьмий або уругвайський раунд переговорів завершився у 1994 р. підписанням Марракеської угоди про заснування Світової організації торгівлі.

Нині СОТ охоплює 148 країн, більше ніж 90 % світового ВВП та понад 85 % населення світу [6, С.31]. На різних етапах процесу приєднання перебувають ще близько 30 держав, що мають у СОТ статус спостерігача, який також мають кілька міжнародних організацій – ООН, МВФ, МБРР та інші.

Основними завданнями СОТ, крім лібералізації міжнародної торгівлі, є забезпечення її справедливості та передбачуваності, сприяння економічному зростанню та підвищенню економічного добробуту людей. Країни-члени СОТ вирішують ці завдання шляхом контролю за виконанням багатосторонніх угод, проведення торговельних переговорів, урегулювання торговельних суперечок відповідно до визначених організацією механізмів, а також проведення огляду національної економічної політики держав-членів.

Членство у СОТ означає членство у всіх договорах цієї системи і відповідність національних законодавчих та адміністративних торговельних механізмів нормам, що містяться у цих договорах. Якщо законодавчий і адміністративний механізм держави-члена СОТ не стикується з відповідним механізмом країни, що не є учасницею СОТ, виникають проблеми, насамперед тарифні перешкоди, які закривають ринки для товарів останніх, чи такі, що дуже обмежують її експорт.

В основі СОТ лежить правовий комплекс, що визначає ті правові умови, на основі яких світова торгівля буде здійснюватися найближчими роками. Уряди країн-учасниць СОТ, узявши на себе жорсткі обов'язки, одночасно створюють для своїх експортерів та імпортерів, підприємців і споживачів більш відкриті,

універсальні (з точки зору охоплення ними багатьох країн) і передбачувані "правила руху" на світовому ринку товарів і послуг. Країни, що знаходяться поза системою цих правил, опиняться на периферії світової торговельної системи і не зможуть брати участі найближчим часом у нових багатосторонніх переговорах щодо її розвитку.

Участь у цій організації, яку часто називають торговельно-економічною ООН, відкриває її учасникам певні можливості для:

- зменшення тарифних і нетарифних обмежень практично на всіх світових ринках;

- не лише кількісного збільшення обсягів експорту, а й зміни його структури;

- кількісного та якісного поліпшення торгівлі між усіма країнами-членами СОТ;

- забезпечення справедливого вирішення торговельних спорів (навіть мала країна з невеликим потенціалом у міжнародній торгівлі може розраховувати на справедливе слухання та вирішення торговельних спорів з великими партнерами);

- застосування антидемпінгових та компенсаційних заходів з метою захисту внутрішнього ринку від субсидованого експорту та як ефективного інструмента боротьби із заниженням цін на імпортовані товари;

- введення тимчасових обмежень імпорту у випадку проблем з платіжним балансом;

- підвищення імпортного мита та застосування кількісних обмежень з метою уникнення серйозної шкоди місцевим виробникам, яка може бути спричинена надмірним імпортом;

- системної трансформації економічного законодавства країн відповідно до принципів, норм і стандартів системи ГАТТ/СОТ, апробованих протягом десятиліть у багатьох країнах світу;

- забезпечення передбачуваного розвитку торговельно-економічних відносин з основними партнерами.

В той же час можливі і проблеми, пов'язані із вступом до СОТ:

- використання країн розвиненими державами як ринку збуту своєї продукції;
- занепад неконкурентоспроможних галузей економіки;
- зменшення золотовалютних резервів, пов'язане із збільшенням обсягів імпорту;
- перетворення країн на держави з вузькою спеціалізацією, що призводить до зростання імпортозалежності;
- дискримінація національних товаровиробників.

Місцеві виробники в окремих випадках можуть виявитися не готовими до жорсткої конкуренції, що неодмінно чекає їх зі вступом до СОТ. Недостатня готовність національних виробників до конкурентної боротьби в умовах відкритого економічного середовища зумовлюється в основному деформацією структури внутрішнього споживчого ринку, низькою якістю і технічною недосконалістю багатьох видів вироблюваної готової продукції.

Крім того, неконкурентоспроможність багатьох видів продукції може сприяти численним втратам робочих місць національними працівниками. Майже завжди ситуація ускладнюється тим, що для вирішення цих проблем необхідний певний період адаптації. При зниженні торгових бар'єрів виробники, які раніше були захищені, стикаються з більшою конкуренцією на ринку праці й ефективність їхнього пристосування до нових умов стає життєво важливою.

Країни з більш дієвою адаптаційною політикою пристосовуються краще, ніж ті, що втрачають нові можливості, котрі надає їм розвиток торгівлі та економіки в цілому. Протекціонізм як альтернатива торгівлі з метою збереження робочих місць неефективний, тому що він збільшує витрати на випуск продукції та заохочує низьку продуктивність. Так, стягування 30 % мита з країн-імпортерів знижує заробітну платню кваліфікованих робітників на 5% [25, С.57].

Важливими вимогами СОТ є відмови від квотування імпорту і субсидіювання експорту. Країна, що приєднується, повинна замінити

квотування імпортованими митами і взяти зобов'язання протягом 6-річного періоду провести скорочення по витратах на субсидіювання експорту на 36 %.

Усі заходи регулювання продовольчих ринків поділяються на дві групи: ті, що входять до “зеленого кошика”, дозволені до необмеженого застосування (за науковим, інформаційним, інфраструктурним забезпеченням не створюють викривленого впливу на ринкові ціни), і до “жовтого кошика” (квоти, тарифи, субсидії та ін.), які країни-члени СОТ зобов'язуються поступово скорочувати. У зв'язку з цим країнам-претендентам на вступ до СОТ необхідно розробити стратегію поступової заміни заходів, що входять до “жовтого кошику”, заходами “зеленого кошику”, близькими за реальним впливом на учасників ринку.

Процес вступу України до Світової організації торгівлі почався 17 грудня 1993 року, коли було прийнято рішення про створення Робочої групи по розгляду заявки України про приєднання її до єдиного економічного простору. Через чотири роки почався процес двосторонніх переговорів з країнами-учасницями СОТ, у тому числі з питань сільського господарства та переробної промисловості, який триває й до теперішнього часу. Проте світовий досвід ведення переговорів свідчить, що конкретні умови приєднання можуть істотно модифікуватися залежно від активності позицій держав-претендентів. Показово, що Китай, який приєднався до СОТ у 2001 р., вів переговори з робочою групою цієї організації протягом 15 років, а Киргизія – менше ніж півтора роки, при цьому термін консультацій був прямо пропорційним до кількості поступок, які зробила СОТ претендентів на членство.

Для України членство в СОТ матиме сенс тільки в тому випадку, якщо міжнародний торговельний режим для країни покращиться порівняно з теперішніми умовами. Незважаючи на задекларований цією організацією перелік важливих переваг, що може надати членство в СОТ державам-учасницям, вони не можуть розглядатись як автоматично дані, а будуть лише потенційними, які нелегко реалізувати. Це стосується і ринків традиційних товарів України, де держава матиме певні структурні обмеження, оскільки

більшість з них розвивається досить повільно. Зокрема, за останні 10 років частка сільськогосподарської продукції в обсягах світового експорту зменшилася з 12,2 до 9 % [23, С.67].

Незважаючи на потенційні можливості, набуваючи членства в СОТ, Україна бере на себе чіткі зобов'язання, які почнуть діяти практично одразу з моменту входження до СОТ (імпортні квоти, тарифні зобов'язання та ін.)

Вступ до СОТ матиме не тільки прямі наслідки, що можуть бути безпосередньо оцінені кількісно, а й численні непрямі ефекти (зокрема, посилення впливу стихійних коливань кон'юнктури світових ринків), які можуть виявитись значно вагомішими за прямі. Крім того, короткострокові ефекти від приєднання можуть істотно відрізнятися від довгострокових. Це пояснює стриману активність приєднання до цієї організації держав пострадянського простору, серед яких членами СОТ є лише Киргизія, Грузія, Вірменія та Молдова.

Використання переваг членства в СОТ істотно стримуватиметься проблемою неадекватної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, які мають високий ступінь зносу основних фондів, велику енергоємність виробництва, обмежені внутрішні джерела для інвестицій, проблеми старіння інфраструктури.

Можливі негативні наслідки та ризики від приєднання України до СОТ будуть пов'язані з тим, що окремі вітчизняні виробники можуть виявитися не готовими до жорсткої конкуренції в період після вступу країни до цієї організації. Ці проблеми можуть істотно загостритись в умовах зменшення прямої підтримки окремих галузей, зокрема сільського господарства з боку держави після набуття членства в СОТ. Поряд із майже двократним зниженням середньозваженої ставки імпортного тарифу на продукцію сільського господарства та продовольчі товари (з 23,09 до 12,23 %), каналом несприятливого впливу може стати зростання експорту товарів, які споживаються вітчизняним АПК: насіння соняшника, продовольчого та кормового зерна, що сприятиме підвищенню цін на них на внутрішньому ринку.

Оскільки Україна почала переговори з питань сільського господарства у 1997 р., за стандартами СОТ базовим розрахунковим періодом державних пільг АПК були 1994–1996 рр. Виходячи з цього періоду часу, сукупний розмір підтримки (СРП) сільського господарства був визначений на рівні \$1,36 млрд. З урахуванням затягнення переговорів США, Австралія та інші країни наполягають на зміні базового періоду розрахунків на більш пізній – 2000–2002 роки, що автоматично зменшує сукупний розмір підтримки до \$1,11 млрд. Крім того, США наполягають на ліквідації податкових пільг, що призведе до зменшення СРП до \$265 млн.

У країн-членів СОТ є також претензії до України щодо методики розрахунків “зеленого кошика”. Зокрема, від країни вимагають виключити з нього державну компенсацію на підтримку і будівництво об’єктів соціально-культурного призначення на селі, обнулити негативні суми підтримки ринкової ціни сільськогосподарської продукції і не здійснювати корегування по транспортуванню і зберіганню товарів при розрахунку фіксованої зовнішньої ціни. Україна готова погодитись на пропозиції щодо відміни компенсації, але при збереженні попередньо визначеного базового періоду розрахунку і включення до СРП податкових пільг. У результаті сукупний розмір підтримки сільського господарства повинен становити \$1,14 млрд.

Суттєвим питанням щодо вступу України до СОТ залишається встановлення тарифної квоти на імпорт цукру-сирцю з тростини. Члени робочої групи (Аргентина, Бразилія, Індія, Куба та ін.) висунули вимогу про встановлення щорічної тарифної квоти на ввезення в Україну тростинного цукру-сирцю в обсязі 408 тис. т. Будучи найбільшими експортерами тростинного цукру, вони зацікавлені в максимальній лібералізації торговельних режимів з іншими державами для розширення експорту своєї продукції. У результаті переговорів Україні вдалося відстояти встановлення тарифної квоти на рівні 260 тис. т зі ставкою ввізного мита 2 % в межах квоти і 50 % понад неї. Проте, враховуючи рівень щорічного споживання цукру в країні 1,8–2 млн. т при виробництві 2,5 млн. т та виробничій потужності вітчизняних цукрових

заводів 5,4 млн. т цукру в рік, встановлення імпоротної квоти буде сприяти підриву продовольчої безпеки держави.

Питання відміни експортних субсидій на експорт молока і молочної продукції, що вимагає вступ до СОТ, не потребує суттєвих поступок з боку України, оскільки вона ніколи не здійснювала фінансової підтримки експорту в молочній галузі. Крім того, не має намірів здійснювати таку допомогу протягом найближчих років через брак коштів державного бюджету.

Світовий досвід демонструє, що вступ до СОТ зазвичай супроводжується зростанням прямих іноземних інвестицій. Це підтверджується практикою країн Центральної та Східної Європи, котрі стали членами СОТ після 1995 року. Зокрема, прямі іноземні інвестиції в Болгарії зросли в наступний після вступу до СОТ рік майже в 4 рази, у Словенії – майже вдвічі, в Естонії – у 2 рази [18, С.71].

Збільшення обсягів іноземних інвестицій обумовлено не тільки розширенням світової торгівлі, але й посиленням ролі транснаціональних корпорацій (ТНК) на світових продовольчих ринках, що є характерною тенденцією їх сучасного розвитку.

Цей процес почав прискорюватися з середини 80-х рр., коли різні ринки товарів ставали все більш взаємопов'язаними та інтегрованими в багатопланову мережу ТНК. На теперішній час у світі затвердились і функціонують глобальні ТНК четвертого покоління, відмінними ознаками яких є: планетарне бачення ринків і здійснення конкуренції у світовому масштабі; розділ світових ринків з небагатьма такими ж глобальними ТНК; координування дій своїх філій на основі новітніх інформаційних технологій, гнучка організація кожного окремого виробничого вузла, адаптивність структури корпорації, одноманітна організація бухгалтерського обліку й аудиту; об'єднання своїх філій, заводів та спільних підприємств у єдину міжнародну мережу управління, яка в свою чергу інтегрована з іншими мережами ТНК; здійснення економічного і політичного впливу на держави, в яких функціонують ТНК.

Слід зазначити, що транснаціоналізація господарської діяльності виявилась найважливішим чинником розвитку не тільки світових продовольчих ринків, а й

усієї світової економіки ХХ ст. Вихід капіталу за межі національних держав, що внутрішньо притаманне його природі, відповідає основним стратегічним настановам суб'єктів ринку, до спонукальних мотивів яких при здійсненні прямих закордонних інвестицій відносять:

1) прагнення до технологічного лідерства, що є запорукою конкурентних переваг на ринку;

2) оптимізація розміру корпорації та економія масштабу організації, що неможливо здійснити у вузьких межах національних ринків;

3) доступ до іноземних природних ресурсів для надійного забезпечення власного виробництва іноземною сировиною;

4) боротьба за нові, в тому числі іноземні, ринки збуту, подолання іноземних бар'єрів;

5) зниження собівартості і збільшення конкурентоспроможності своєї продукції за рахунок розосередження виробництва і раціоналізації окремих операцій відтворювального процесу;

6) упровадження єдиної системи управління підприємствами корпорації, організація внутрішнього ринку, створення рекламно-інформаційної мережі;

7) встановлення тривалого контролю за ринками іноземних держав не тільки через філії материнських компаній і змішані підприємства, але й за допомогою союзу з політичними елітами, через які здійснюється багатоаспектний вплив на приймаючі держави;

8) раціоналізація оподаткування за рахунок використання специфічних ознак податкових систем країн, в яких працює корпорація.

Реалізація в різних комбінаціях і пропорціях цих базових стратегічних настанов обумовила виникнення різноманітних стратегій і організаційних структур нині діючих транснаціональних корпорацій.

Ці досить впливові і добре організовані утворення постійно прагнуть до нових зв'язків у виробництві, продуктових розробках, дизайні, товарній універсалізації і маркетингу. Вони постійно спрямовані на експансію в "глобальному просторі", рвуться до нових ринків, відстоюють єдині ліберальні

правила господарської гри, а також є важливим інструментом глобалізації ринків шляхом розширення інформаційної інфраструктури, яка знижує витрати господарських операцій. У цілому міжнародні фірми відстоюють промислову реструктуризацію багатьох країн, що розвиваються, шляхом створення нових галузей і модернізації традиційних, включаючи харчову.

Подібні структурні зміни зміцнюють позиції таких компаній, збільшують їх прибутковість, підвищують продуктивність, що дозволяє їм вибирати джерела сировини, відкривати виробництво й освоювати ринки в інших країнах, швидко пристосовуючись до змінюючих умов. Практично всі великі підприємства володіють мережею філій або стратегічними союзами, які забезпечують їм необхідний вплив та гнучкість на ринку. В межах подібних багатонаціональних корпорацій на теперішній час здійснюється майже одна третина світової торгівлі.

Причому виробничі ТНК вже не домінують на ринках світу. На зміну їм прийшли глобальні промислово-фінансові групи з розвиненими мета-технологіями, ефективність, мобільність і різнобічність яких якісно перевищує аналогічні якості традиційних ТНК.

Типова ТНК володіє або контролює кілька іноземних філій, пов'язана діловими союзами (завдяки прямим інвестиціям) на всіх континентах, застосовує стратегічні методи управління своєї діяльності. Сучасна міжнародна торгівля сприяє реалізації процесів кооперації і товарообміну, що відбуваються всередині однієї ТНК, зокрема між філіями або дочірніми підприємствами, що знаходяться в різних частинах світу, або з іншими ТНК. Таким чином, відбувається так звана інтернаціоналізація виробництва, яка є безпосереднім проявом глобалізації.

Сучасні багатонаціональні компанії звертають мало уваги на національні кордони і не відчувають прихильності до певних урядів. Вони глобальні за масштабами, оскільки виробляють продукцію, реалізують її і спрямовані на отримання фінансових ресурсів будь-яким способом, щоб це найкращим чином відповідало їх довгостроковим стратегічним планам. Бажання мінімізувати

витрати і максимізувати прибутки спонукають їх до мобілізації капіталу з будь-якого розвиненого ринку. Отже, справжні багатонаціональні корпорації виникають лише тоді, коли компанія навчиться мобілізувати капітал в інших країнах.

З появою глобальних підприємств міжнародні конфлікти значною мірою переміщуються з країнного на фірмовий рівень, і боротьба відбувається не між країнами за територіальне володіння, а між фірмами за частку на світовому ринку.

На теперішній час в основному сформувалася така система світоустрою, при якій ТНК контролюють близько половини світового промислового виробництва, 63 % – зовнішньої торгівлі, більшу частину патентів і ліцензій на нову техніку, технології і “ноу-хау”. Під контролем ТНК знаходиться близько 90 % світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, тютюну, 80 – чаю, 75 % – бананів та інше [16, С.20].

Крім того, незначна кількість ТНК впливає на більшу частину ринку певного виду продукції. Наприклад, компанія “Тайсон Фудс” контролює близько 20 % світового ринку м’яса бройлерів, а 5 корпорацій – “Каргілл”, “Континетл грейн”, “Луї Дрейфус”, “Бунге”, “Андре-Гарнек” – половину світової гуртової торгівлі зерном. ТНК притаманно займатися різними видами діяльності. Так, “Каргілл” володіє 500 баржами, 5000 залізничних вагонів, 17 океанськими лайнерами, мережею зерноскладів, портовими елеваторами [16, С.20]. Наявність значного технічного, технологічного і наукового потенціалу, фінансових ресурсів, кваліфікованого персоналу та власні апробовані роками “ноу-хау” дозволяють їм займати домінуюче положення на ринку.

Всього у світі функціонує більше як 60 тис. ТНК, що мають у 150 країнах близько 200 тис. філій. Разом з тим, з цієї значної сукупності ТНК можуть бути повністю віднесені до розряду дійсно міжнародних компаній приблизно 1/10 їх загальної кількості, ще 1/10 близька до того, щоб стати повноправними міжнародними ТНК [19, С.56].

Осередок світогосподарської системи складають близько 500 ТНК, що мають практично необмежену економічну владу. При цьому в розвинених країнах у кожній галузі домінуюче положення займають всього два-три супергіганти, що конкурують між собою на ринках усіх країн.

Прагнучи до розширення ринків збуту в глобальному масштабі, ТНК забезпечують потреби в постійних інноваціях, зміні технологій і науково-технічному прогресі, дозволяє їм бути каркасом усієї світової економіки. Проте слід підкреслити, що закони вільного ринку всередині ТНК не спрацьовують, а встановлюються внутрішні ціни, які визначаються корпораціями. Тільки одна четверта частина світової економіки функціонує в умовах вільного ринку, а три чверті – в умовах своєрідної “планової” системи. Отже, останнім часом намітився перехід до конвергентної економічної системи, що поєднує в собі планові і ринкові засади.

Основною сферою прикладання іноземного капіталу залишаються розвинені країни. На них припадає й основна частка продажів провідних продовольчих ТНК.

Характерним прикладом посилення ролі транснаціональних корпорацій у розвитку продовольчих систем розвинених країн можуть бути США, де протягом останніх років темпи зростання вивезення капіталу випереджували темпи збільшення продовольчого експорту країни.

У розвинених державах ТНК переважають у несільськогосподарських сферах національних продовольчих комплексів (сільськогосподарському машинобудуванні, харчовій промисловості, торгівлі та мережі громадського харчування), зростає їх роль у сфері обслуговування сільського господарства.

Порівняно новим явищем стало формування протягом останніх років великих національних і транснаціональних продовольчих компаній у країнах, що розвиваються, передусім Азії та Латинської Америки. Такі компанії інтегруються у глобальний продовольчий ринок через розвиток експортних програм та укорінювання через філії на ринках розвинених країн, а також вихід на міжнародні ринки капіталу.

Проте зазвичай розширення діяльності транснаціональних корпорацій розвинених країн призводить до поглинання національних фірм продовольчого комплексу, монополізації іноземними фірмами місцевих ринків продовольства і засобів його виробництва, використання іноземними ТНК місцевих ресурсів для посилення своїх позицій.

У країнах, що розвиваються, найчастіше створюються експортоорієнтовані продовольчі сегменти, своєрідні анклави, що вирощують тропічні культури для світового ринку (банани, каву, какао-боби та ін.). Виграють від такої “експортної орієнтації” великі корпорації, іноземні інвестори та великі землевласники, а не місцеві товаровиробники. Місцева харчова промисловість на основі іноземного капіталу також нерідко орієнтована на вивезення сільськогосподарської сировини, а не її власне перероблення. Тому експортний бум, що відбувається протягом останніх років у країнах Латинської Америки та Південно-Східної Азії, сприяє витісненню малих фермерів із виробничої сфери та збільшенню доходів ТНК.

Таким чином, відносини ТНК з менш розвиненими державами складаються неоднозначно, оскільки інтереси потужних міжнародних корпорацій зазвичай суперечать національному капіталу і через нього – державі.

Основними чинниками негативного впливу транснаціонального капіталу на країни, що розвиваються, є наступні:

1. ТНК створюють потужну конкуренцію місцевим компаніям і витісняють їх на внутрішньому ринку, сповільнюючи їх розвиток.

2. Вільні переміщення транснаціонального капіталу можуть підірвати стабільність національних валют і створити загрозу для національної безпеки країн, що розвиваються.

3. Космополітизм, внутрішньо притаманний транснаціональному капіталу, спроможний придушувати незміцнілу державність країн, що розвиваються, і насаджувати ідеологію, яка суперечить інтересам розвитку національного бізнесу.

4. Транснаціональний капітал, захищаючи свої інтереси, може здійснювати потужний політичний тиск на країни в напрямі, що не завжди співпадає з їх національними інтересами.

Вивезення капіталу обумовлює нестійкість виробництва, торгівлі та цін на світових продовольчих ринках. Цьому сприяє, зокрема, різноманіття форм вивезення капіталу, передусім зростання більш мобільних портфельних інвестицій та кредитних запозичень, посилення інтернаціоналізації у діяльності банків, фондових бірж, хеджевих фондів, що використовують фінансові ресурси багатьох держав.

Підвищення мобільності міжнародного капіталу на фоні суперечливої економічної політики урядів деяких країн, що розвиваються, може призводити до катаклізмів у розвитку цілих регіонів. Зокрема, азіатська фінансова криза 1997–1998 рр. спричинила скорочення попиту на світових ринках окремих продовольчих товарів, особливо зерна. Це ускладнило діяльність ТНК, а також загострило протиріччя між ними, посилило монополізацію в результаті злиття компаній, концентрації виробництва і збуту окремих видів продукції під контролем скорочуваної кількості все більш потужних міжнаціональних конгломератів (зокрема, на ринку насіння, гербіцидів, зерна, бананів та ін.).

Еволюціонізація ринкових інститутів і технологій призводить до якісних відмінностей сучасних світових продовольчих ринків, характерною ознакою яких є посилення тенденцій саморегуляції. Зокрема, існуючі взаємозв'язки між ринковими процесами в різних країнах світу і тенденції поширення притаманних ринкам механізмів саморегуляції означають, що зміни в попиті та пропозиції в різних районах тією чи іншою мірою позначаються на формуванні ринкових цін у світовому масштабі. При цьому виникають ринкові сили, протилежно спрямовані по відношенню до змін, що відбуваються. Компенсаторні реакції, які діють за принципом зворотнього зв'язку, є основою механізмів ринкової саморегуляції.

Так, зокрема, якщо при розповсюдженні у Великобританії хвороби великої рогатої худоби і скороченні її поголів'я світові ціни на м'ясо підвищились, його

виробники в інших країнах отримали сигнал про доцільність і прибутковість збільшення цього виробництва, яке буде, в свою чергу, протидіяти зростанню ціни, що виникла.

Зворотні зв'язки на світових продовольчих ринках діють більш активно й ефективно внаслідок розвитку Інтернету і розповсюдженням глобальних транспортних технологій, що забезпечують зменшення витрат. Тому проектуючи нові механізми регулювання продовольчих ринків, необхідно враховувати можливі відповідні реакції на них.

Через посилення мобільності світових продовольчих ринків відбувається зростання їх нестійкості. Ця тенденція характерна для всіх світових ринків. На товарних і, зокрема, продовольчих ринках, спеціалісти вбачають причини коливання цін виключно за рахунок факторів, що визначають попит і пропозицію.

Більша стійкість національних продовольчих ринків розвинених країн порівняно зі світовими пов'язана з тим, що їх внутрішні продовольчі ринки регулюються державами і одна з цілей такого впливу – недопущення швидких коливань цін, що дестабілізують продовольчі ринки. Для цього державні органи застосовують товарні і закупівельні операції на ринках продуктів харчування та інші механізми.

В той же час світові ринки поки що практично не регулюються. Крім того, обсяги міжнародної торгівлі часто на порядок менше сукупних обсягів внутрішніх національних ринків. Так, міжнародна торгівля зерном становить лише 10 % його виробництва. Більша частина торгівлі здійснюється за контрактами і лише невелика – незаконтрактвана продукція – проходить через біржи. Таким чином, на біржеві ціни впливають відносно невеликі партії товарів, що надходять на біржу. В той же час ціни на продукцію за міжнародними контрактами, що охоплюють значно більші обсяги, орієнтуються на біржеві ціни. Такий механізм ціноутворення підвищує нестійкість світових ринків, що визначає необхідність заходів щодо захисту внутрішнього ринку харчових продуктів і підтримки достатньо високого рівня продовольчого

самозабезпечення країни не загрозами його можливої нестачі у випадку міжнародних конфліктів, а природньою потребою підтримки відносної стабільності національних ринків продовольства та їх незначної залежності від нестійких світових ринків.

Посилюється тенденція впливу на динаміку ринків моніторингу, аналізу та прогнозу. Оптимістичні державні прогнози розвитку ринків можуть істотно покращити їх реальний стан, а правильно подана інформація про ціни закупівельних інтервенцій спроможна переломити настрої учасників ринку і підвищити ціни виробників навіть при відносно невеликих обсягах закупівель.

Заслуговує на увагу переважання на продовольчих ринках нерівноважних і нестаціонарних процесів. Ціна на ринку прогнозується на основі рівноваги попиту і пропозиції. Це передбачає, що поведінка учасників ринку раціональна, вони володіють необхідною інформацією про ринок, а ринкове середовище – стаціонарне. Проте ідеальний ринок – абсолютної рівноваги – є абстракцією.

Припущення про абсолютну інформованість виробників і споживачів може відображувати дійсність тільки в тому випадку, коли ринок майже незмінний і отримання додаткової інформації про ринкові зміни несуттєво впливає на поведінку учасників ринку та їх витрати. На такому ринку немає необхідності в маркетингових дослідженнях, рекламі і багатьох інших видах діяльності, які і визначають конкурентоспроможність компаній на сучасних ринках. Але в сучасній економіці нехтувати трансакційними витратами неприпустимо, оскільки в США, зокрема, вони становлять близько 45 % ВВП, або більше як 4,5 трлн. дол. Аналогічно складається ситуація і в інших розвинених країнах.

Сучасні продовольчі ринки постійно знаходяться у перехідному нерівноважному стані. Їх учасники володіють унікальною інформацією про місце й обставини своєї діяльності, яка недоступна іншим учасникам і державним органам регулювання. Положення учасників і ситуація на ринку постійно змінюється, що спонукає кожного з них приймати рішення про поведінку на ринку на основі наявної у них певної і часто недостовірної інформації. Продовольчі ринки знаходяться в перманентно перехідних режимах,

тому можливості застосування моделей рівноваги при розробці методів їх регулювання обмежені.

За останні роки особливо помітне зростання взаємозв'язків продовольчих з іншими товарними ринками. Простежується тенденція збільшення залежності річної динаміки продовольчих ринків від ринків нафти і золота. Отже, регулюючи певні стратегічні ринки, можна досягти бажаної динаміки і на продовольчих ринках.

Відбувається перетворення продовольчих ринків у значну кількість малих, кожний з яких функціонує відносно незалежно. Основна ознака нового продовольчого ринку – створення стандартів і специфічних правил торгівлі. Часто знову створений ринок швидко структурується і на ньому починають діяти компанії-організатори ринку (маркет-мейкери), здійснюється диференціація продуктів, збільшується кількість і готових до споживання продуктів. Корпорації регулярно розширюють номенклатуру продукції, що надходить на ринок.

Особливо це спостерігається на ринках країн СНД. За останні десятиліття були вироблені зовсім нові групи продуктів, зокрема йогурти. Збільшилось використання різноманітних харчових добавок, які підвищують калорійність продуктів, але не враховуються ні по жодній групі основних харчових продуктів. Ця тенденція зменшує точність статистичних спостережень, на основі яких в основному виробляються заходи щодо регулювання продовольчих ринків.

Слід зазначити вдосконалення процесу прав, що передаються, які є предметом купівлі-продажу на продовольчих ринках. Якщо раніше операції здійснювались з передачею права власності на товар, то тепер все частіше продаються і купуються окремі права. Значного розповсюдження набувають форвардні контракти, які з часом стандартизуються і можуть передаватися за певну винагороду від однієї особи до другої.

Інший крок еволюції цього ринку пов'язаний з організацією знеособленої біржевої торгівлі такими контрактами – ф'ючерсами. Спеціалізована біржа в

певній формі гарантує продавцю (покупцю) виконання контракту. Тобто вона встановлює такі правила торгівлі контрактами, які гарантують учасникам цього ринку той же прибуток чи збиток, які б вони мали, уклавши конкретний форвардний контракт з відомим партнером на тих же умовах.

Право на продаж товару можна отримати й окремо від обов'язків. Таке право дає стандартний фінансовий інструмент – опціони, ринки яких останнім часом також швидко розвиваються.

Таким чином, результати дослідження світових продовольчих ринків дають підставу стверджувати, що основними загальними особливостями їх сучасного розвитку є поглиблення тенденцій глобалізації та лібералізації, посилення конкурентного тиску в кожному сегменті при домінуючій ролі транснаціональних корпорацій, діяльність яких може неоднозначно вплинути на подальший розвиток окремих країн. Тому зазначені тенденції повинні враховуватись ними як при розробці стратегій перспективного розвитку галузей, що займаються виробництвом продовольства, так і корегуванні власної агропродовольчої політики.

Література

1. Бондаренко А. Пищевая и перерабатывающая промышленность: интеграция в мировой рынок // Экономист. – 2002. – № 5. – С. 84–91.
2. Власов В. Деякі тенденції світового виробництва продовольчих ресурсів // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 142–147.
3. Власов В. Тенденції та проблеми глобальних процесів у світовій продовольчій сфері // Економіка України. – 2006. – № 2. – С. 75–80.
4. Гордеев А., Черняков Б. Некоторые аспекты продовольственной проблемы мира // Вопросы экономики. – 2001. – № 6. – С. 50–59.
5. Данькевич О. Перспективи виробництва цукру в Україні при вступі до СОТ // Наукові праці Національного університету харчових технологій. Додаток до журналу № 15. – 2004. – С. 121–122.
6. Замороко Т. Інтеграція до СОТ – наслідки для легкої промисловості // Маркетинг в Україні. – 2005. – № 4. – С. 31–35.
7. Капшук С. Масложировая промышленность Украины готова к вступлению в ВТО // Пищевые технологии. – 2007. – № 1. – С. 72–74.
8. Киселев В. Продовольственная безопасность и вступление России в ВТО // Масложировая промышленность. – 2003. – № 2. – С. 4–5.
9. Кобилянська Л. Актуальні питання глобалізаційних досліджень: визначення, періодизація, український ракурс // Стратегія розвитку України. – № 3-4. – 2004. – С. 182–186.
10. Ковалев Е. Глобальная продовольственная проблема // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 10. – С. 26–34.
11. Ковалев Е. Мировая продовольственная проблема: новые аспекты // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 9. – С. 53–59.
12. Ковалев Е. Органическое земледелие – ответ на вызов времени // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 9. – С. 22–28.
13. Ковалев Е. Продовольственная проблема в современном мире // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 6. – С. 30–37.

14. Крылатых Э., Строкова О. Региональные торговые соглашения в рамках ВТО и аграрный рынок СНГ // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – № 3. – С. 49–55.
15. Логинов В. Развитие продовольственных рынков и современные аграрные проблемы // *Экономист*. – 2002. – № 7. – С. 88–94.
16. Логинов В. Тенденции развития мировых продовольственных рынков // *Экономист*. – 2002. – № 2. – С. 19–24.
17. Михневич С. Либерализация мировой торговли сельхозпродукцией и проблема продовольственной безопасности // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – № 1. – С. 59–63.
18. Мишутин С. Компромиссное поле для ВТО-торгов // *Комп&ньон*. – 2005. – № 48 (460). – С. 70–72.
19. Мовсесян А., Огнивцев С. Транснациональный капитал и национальные государства // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1999. – № 6. – С. 55–63.
20. Мосей Г. Процессы глобализации и регионализации в мировой экономике // *Экономист*. – 2004. – № 6. – С. 24–28.
21. Рылько Д., Демьяненко В. Мировая продовольственная система: уроки для России // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1999. – № 8. – С. 26–34.
22. Рылько Д., Демьяненко В. Проблемы и противоречия развития мировой агропродовольственной системы // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2000. – № 8. – С. 47–53.
23. Сіденко В. Оцінка позитивних і негативних наслідків вступу України до Світової організації торгівлі // *Вісник КНТЕУ*. – 2004. – № 1. – С. 64–69.
24. Страшинська Л. Вступ України до СОТ: оцінка позитивних і негативних наслідків для харчової промисловості України // *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. – 2006. – № 18. – С. 108–110.
25. Чаюн Т. Умови розвитку внутрішнього ринку України в контексті вступу до СОТ // *Вісник КНТЕУ*. – 2004. – № 6. – С. 56–62.

26. Щебарова Н. Государственное регулирование: соотношение свободы торговли и протекционизма // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 3. – С. 42–48.

27. Ярмак А., Татаренко Г., Савин А. Аромат полей // БИЗНЕС. – 2004. – № 26/28. – С. 103–106.

Зміст

1. Формування та функціонування світової агропродовольчої системи: перспективні напрямки і суперечності	3
2. Основні тенденції розвитку світових продовольчих ринків	20
Література	44

Наукове видання

Страшинська Лариса Володимирівна

Основні тенденції розвитку продовольчих ринків у межах світової агропродовольчої системи

Редактор *В. М. Чередніченко*

Комп'ютерна верстка *О.Д. Бирків*

Підписано до друку 30.10.2007 р.

Формат 60x84/16

Ум.друк.арк. 2,79. Обл.-вид. арк. 2,5

Наклад 300. Зам. №

Національна академія наук України

Рада по вивченню продуктивних сил України

01032, м. Київ-32, бульвар Тараса Шевченка, 60

Дільниця оперативного друку РВПС України НАН України

01032, м. Київ-32, бульвар Тараса Шевченка, 60

С 83

Страшинська Л.В. Основні тенденції розвитку продовольчих ринків у межах світової агропродовольчої системи / Під ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 47 с.

ISBN 978-966-02-4539-6

У виданні досліджено та узагальнено основні тенденції функціонування сучасних продовольчих ринків через призму розвитку світової агропродовольчої системи в цілому з її проблемами та суперечностями, оцінено основні важелі впливу на кон'юнктуру світових ринків продовольства та визначено стратегічні пріоритети їх перспективного розвитку. Значна увага приділена проблемам загострення міжнародної конкуренції, а також посилення ролі транснаціональних корпорацій у межах світової агропродовольчої системи.

Для фахівців з проблем розвитку продовольчих ринків, науковців з економічних спеціальностей, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 338.439.5

